

Vývoj českého regionalismu v období mezi světovými válkami

MILENA LENDEROVÁ*

TOMÁŠ JIRÁNEK

Ekonomicko-správní fakulta VŠChT, Pardubice

The Development of Czech Regionalism in the Interwar Period

Abstract: The article is concerned with the evolution of regionalism in the Czech Lands between the two world wars. It deals in particular with the origins of the movement, both theoretical and organizational, and the tasks it set for itself.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 3: 383-396)

Třebaže vznik samostatného demokratického státu byl nesporně významným předělem v národním životě Čechů a Slováků, vzepětí demokratického citění, jež našlo výraz mj. ve spontánním vytváření národních výborů v říjnu a listopadu 1918, nemohlo být uspokojeno skutečností, že správní systém převzala nová republika bezezbytku od rakouské monarchie. Rozpor mezi prvkem centrálním a samosprávným, zastoupeným pouhou samosprávou měst a obcí a parlamentem, se nutně odrážel v oblasti politické, správní, hospodářské i kulturní. Uvedený nedostatek, reflektovaný částí české inteligence, vedl ve dvacátých letech ke vzniku intenzivního a široce založeného regionálního hnutí, které se v některých oblastech Čech mohlo opřít o starší tradici, spadající do sklonku 19. století. Vznikající zájem o regionální problematiku, podněcený tvorbou malířů národopisného žánru (J. Úprka, A. Němejc, L. Kuba), podpořily módní krajanské a národopisné výstavy, završené pražskou Česko-slovanskou národopisnou výstavou roku 1895. Od ní lze datovat vznik regionalismu jako hospodářského, sociálního, politického a kulturního hnutí. Přes skutečnost, že již v posledních desetiletích 19. století vznikly některé regionální spolky (Národní jednota pošumavská v r. 1884, Národní jednota severočeská o rok později), nemělo toto hnutí až do roku 1918 naději se prosadit. Chyběl mu nezbytný prostor, neboť vrcholící proces vzniku moderního českého národa akcentoval požadavek dokončení politické emancipace národa. Proto se mohl český regionalismus plně rozvinout až po vzniku samostatné Československé republiky; jeho vývoj pak ukončila německá okupace.

Základním předpokladem rozvoje hnutí bylo definování samotného pojmu *region*. Třebaže v Čechách neprocházelo tak složitými peripetiemi jako např. ve Francii, nelze si nepovšimnout některých jeho důležitých momentů.

---

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Milena Lenderová, resp. PhDr. Tomáš Jiránek, katedra regionálních věd fakulty ekonomicko-správní, Vysoká škola chemicko-technologická, nábřeží Československých legií 565, 532 10 Pardubice, tel. (040) 47 461.

O *geografické vymezení* pojmu region se pokusila řada badatelů; většinou se shodli na tom, že východiskem regionálního bádání má být oblast, určená podmínkami geologickými, reliéfem a klimatem, prolnutí daností přírodních a historických.¹

Významný byl přínos Václava Dědiny (1870-1956), v letech první republiky profesora geomorfologie na pražské univerzitě, který na základě geografické charakteristiky navrhl nové správní rozčlenění ČSR na přirozené oblasti a kraje. Republika se tak měla dělit na třináct tzv. přirozených oblastí (Praha město, Praha venkov, České Budějovice, Plzeň, Liberec, Hradec Králové, Brno, Olomouc, Opava, Bratislava, Banská Bystrica, Košice, Podkarpatská Rus), uvnitř kterých bylo uchováno dělení na stávající politické okresy.²

O *sociologické vymezení* se pokusil především Emanuel Chalupný (1879-1958). V oboru speciální sociologie se zabýval zkoumáním české národní povahy - v republice rozlišil tři typy: český, moravský a slovenský. Jednotlivé typy sice vykazovaly odlišnosti, integroval je však společný znak, anticipace, kterou Chalupný zdůvodňoval jednotnost "československé národnosti", přičemž odmítal její uniformitu.³ V Čechách pak dále stanovil "podvarianty" národní povahy regionální povahy, a to severočeskou, jihočeskou a středočeskou.⁴ Regionální zvláštnosti jsou podle Chalupného dány zeměpisnými odlišnostmi jednotlivých regionů, které mají vliv na utváření povahy obyvatel, a to vlastně již od pravěku. Nejvíce pozornosti věnoval Chalupný povaze jihočeské. Tak jako mělo studium české a slovenské národní povahy zdůvodnit československou jednotu jako stabilizující faktor nového státního celku, mělo studium její jihočeské varianty zdůraznit specifika této části Čech, ale současně ji organicky začlenit do širšího celku. Učení Chalupného o národních povahách bylo do určité míry ovlivněno učením francouzského zeměpisce Vidala de la Blache, podle kterého rozdíl mezi fyzickými a psychickými rysy vychází ze zeměpisného určení.⁵

Jiným způsobem vymezení regionu je přístup spojující pohled zeměpisný a sociologický, tedy zachycení vztahu zeměpisného prostředí a lidského faktoru ve vzájemně příčinné závislosti, či spojení těchto dvou aspektů s aspektem *hospodářským*. O toto vymezení se pokusili J. Pohl, univerzitní profesor

---

1) Bláha J., "Regionalismus," in *Anketa o regionalismu*, kterou uspořádal Okresní osvětový sbor ve Kdyni péčí Dr. Jaroslava Štěpánka, k tisku upravil Josef Lomský a zpracoval Dr. Josef Ludvík Fischer. Kdyně, České Budějovice 1928, s. 9., dále *Regionalismus ve vědě a národní osvětě*. Ústředí české osvěty v Praze, Praha 1940, s. 7 an.

2) Okresní archiv Hradec Králové, Fr. Radouš, soukromá pozůstalost, neinv.

3) Chalupný E., *Národní povaha československá*, Praha 1932, s. 235 an.

4) Tamtéž, s. 242-243.

5) Vidalovo učení interpretoval v Praze profesor filozofické fakulty pařížské univerzity L. Eisenmann, který na podzim 1928 v Praze přednášel. *Europe Centrale*, III, 9, 1. 12. 1928, s. 212.

J. V. Šimák, E. Lederer, docent Českého vysokého učení technického J. Stocký, královéhradecký F. Radouš⁶ a jistě i další.

Z uvedených kritérií vymezení regionu je zřejmé, že nelze postupovat mechanicky, aplikováním pouze jediného zřetele. Vymezení zeměpisné bylo často podobné vymezení hospodářskému, neboť hospodářský vývoj vyplýval z podmínek klimatických, vodopisných a dopravních té které oblasti. Tato dvě hlediska bychom tedy mohli pokládat za nejdůležitější. Nelze však nijak pominout ani *hledisko národnostní*, jež podle názoru některých regionalistů (např. F. Radouše) ustupovalo před hospodářskými a tvořivými schopnostmi obyvatel do pozadí. Tento názor neobstojí při pohledu na vývoj předmnichovské republiky. Pohraniční oblasti s převážně sudetoněmeckým obyvatelstvem sice současně byly většinou průmyslově více rozvinuté, ale v krizových 30. letech se tam jednoznačně projevil *hledisko národnostní*. Stejně tak ekonomicky zaostalejší Slovensko (s maďarskou menšinou) poukazovalo při požadavku autonomie na kulturní a národní odlišnost.

Třebaže pokusy o definici regionu nikdy nedospěly k přesnému pro všechny přijatelnému vyjádření, lze uzavřít, že jejich společným rysem bylo chápání regionu jako souběhu dvou hlavních určujících momentů:

1. hmotných, stabilnější povahy (geomorfologická základna);
2. nehmotných, časově proměnných (formy hospodářského života, sociální skladby, koncentrační funkce nejrůznějších forem komunikace).⁷

Rozvíjející se regionalistické hnutí se nemohlo spokojit s definicí pouhého regionu, ale pátralo také po vystižení co nejpřesnějšího obsahu pojmu *regionalismus*. Pomineme-li případy zásadního nepochopení tohoto pojmu, jež byly dány ztotožněním regionalismu buď s národopisem (A. Berndorf), nebo se separatismem (J. Herben, V. Malý), byl regionalismus většinou badatelů (V. Dědina, J. L. Fischer, K. Galla, E. Chalupný, J. Lomský, Jan Stocký, Josef Stocký, J. V. Šimák, J. Štěpánek) chápán jako hnutí, které po prozkoumání osobitostí toho či onoho kraje se snaží o jeho hospodářský, sociální a kulturní vzestup.

V duchu Masarykova realismu byl regionalismus většinou chápán nikoli jako pouhý ideový směr, ale jako metoda, jako "prostorové domýšlení demokracie", "prostorová dělba národní práce" (Lomský), eventuálně jako "demokracie, domýšlená kulturně" (Fischer). Byla zdůrazňována aktivita obyvatel regionu, skutečnost, že rozvoj regionu je do značné míry závislý na jeho lidském potenciálu, který má mít "odvahu k vlastnímu dílu, konanému z vlastní síly a vlastními

⁶) Pohl J., "Návod ke studiu geograficko-sociologických poměrů na venkově," *Regionalismus ve vědě...*, s. 73-77, dále J. V. Šimák, "Program a práce vlastivědného pracovníka v okrese," tamtéž, s. 7-20, dále *Anketa o regionalismu*, s. 43-44, dále J. Stocký, "Hospodářský význam jižních Čech." *Jihočeská čítanka*, II-1, Praha 1925, s. 3-4, dále J. Radouš, *Českomoravská vysočina, její hospodářské určení a technické zařízení*, Hradec Králové 1939, s. 3-12.

⁷) Kutnar Fr., "Problematika, současný stav a úkoly bádání o národním obrození severovýchodních a východních Čech." In *Národní obrození severovýchodních a východních Čech*, Hradec Králové 1971, s. 38.

prostředky".⁸ E. Chalupný chápal regionalismus jako "krajinné vlastenectví" a rozlišoval jeho duchovní a hmotnou stránku. Upozornil na zajímavou skutečnost, že regionalismus je v podstatě návazáním na Spencerovu teorii integrace a diferenciaci.⁹ J. L. Fischer se pokusil zařadit český regionalismus do historického kontextu tím, že ho považoval "za přímé pokračování českého kulturního usilování od doby probuzenecké", za metodu řešení životního problému malého národa.¹⁰

Zřetelná byla snaha rozlišit *regionalismus teoretický*, zaměřený na vlastní výzkumnou práci, na studium specifík daného regionu a *regionalismus praktický*, ústící z původně podpůrné a obranné činnosti v organizované hospodářské a sociální hnutí, usilující o hospodářské povznesení či záchranu upadajících krajů. Konečným cílem regionalismu měla být hospodářská přestavba státu ve smyslu decentralizace. Zde byl důležitým krokem vznik některých organizací, založených mimo Prahu; rostoucí zájem o regionalismus tak našel v republice své institucionální zakotvení. Nejlépe se mu dařilo v jižních Čechách, které lze - vzhledem k jejich mimořádně tíživé hospodářské a demografické situaci, ale také s ohledem na jistou historickou tradici - považovat za kolébkou českého regionalismu. V roce 1905 zde vznikl krajinský spolek *Prácheň*, již v letech před první světovou válkou mimořádně aktivní. Z prostředí tohoto spolku vyšel bezprostředně po roce 1918 impuls k oživení - či spíše vytvoření - regionálního hnutí. Koncem srpna 1920 se konal jubilejní sjezd *Prácheň* ve Strakoniciích, který měl v programu "rozřešení jihočeské otázky", tj. hledání a nalezení prostředků, jež by vedly k zastavení trvalého hospodářského poklesu jižních Čech a zamezení následné migraci obyvatelstva. Prostředkem měla být důkladná osvěta a předložení jihočeské otázky co nejširší veřejnosti: spolek zorganizoval cyklus přednášek, který proběhl v roce 1923 v posluchárnách ČVUT v Praze; byl věnován široce pojaté jihočeské tematice.¹¹ Spolek rovněž rozhodl o založení *Národohospodářského sboru jihočeského*, v němž se v roce 1925 bez ohledu na politickou příslušnost sjednotili všichni poslanci a senátoři za jihočeský volební kraj a zavázali se věnovat zvýšenou pozornost hospodářské problematice regionu. Sbor propagující a podporující elektrifikaci, zlepšení komunikací, melioraci půdy aj. byl veden technickým radou zemského úřadu v Praze Josefem Stockým (1890-1938).

Významným počinem rozvíjejícího se regionalismu byla anketa, uspořádaná z podnětu J. L. Fischera a J. Štěpánka Okresním osvětovým sborem ve Kdyni během léta a podzimu 1926. Anketa, již se zúčastnila řada významných představitelů vědeckého, hospodářského a kulturního života (E. Chalupný, J. Herben, E. Rádl, A. Novák, A. Pražák, V. Mathesius aj.), přispěla značnou měrou k vyjasnění názorů na regionalismus, na obsah pojmu vůbec, na jeho metody a cíle.

⁸) *Anketa o regionalismu...*, s. 45-48.

⁹) Chalupný E., *Regionální sociologie a demokracie dle nauky Radhakamala Mukerđží*. Kdyně 1931, s. 10-11.

¹⁰) *Anketa...*, s. 50.

¹¹) *Otavan*, VII, 1923, s. 24.

Dne 29. listopadu 1928 se v Praze konal *diskusní večer o regionalismu*, uspořádaný Masarykovou sociologickou společností a 1. sekcí Sociálního ústavu ČSR. Výsledky diskusního setkání, jehož se zúčastnili mj. plzeňský právník Jindřich Kohn, profesor V. Dědina, dr. Josef Stocký aj.,¹² vyústily o rok později v založení *Československé regionalistické společnosti* v Praze (od r. 1933 Československého regionalistického ústředí). Cílem společnosti, jež měla sdružovat regionální hospodářské sbory, bylo podnítit "regionalisticky orientované studium našeho života a naší národní kultury..." a přispět "k jejímu spravedlivějšímu a harmoničtějšímu proniknutí do všech krajů". Společnost měla 92 členů, z toho 42 jich bylo z Prahy.¹³

Po okupaci Československa se tato organizace stala součástí Národního sjednocení a změnila název na *Regionalistické ústředí při výboru Národního souručenství*. Ústředí vypracovalo v červnu 1939 "Návrh programu regionální práce"; program navrhoval vybudování regionálních hospodářských komor jako "nositelek hospodářského smíru (...) místa řešícího pořádek v hospodářském prostoru národa". Takto formulovaný program znamenal ovšem úplný odklon od původního regionalismu, chápaného jako široce založené hnutí směřující k hospodářskému, sociálnímu a kulturnímu povznesení kraje.

Přesto regionální hnutí doznávalo ještě v prvních letech německé okupace. O jeho rozvoj se staral *studijní odbor Masarykova ústavu pro národní výchovu*, jenž sledoval především pozvednutí kulturní úrovně krajů. Ústav vytvořil tzv. regionální komisi v čele s V. Dědinou; ta vypracovala směrnice pro vedení regionálních časopisů, sborníků a krajských muzeí. Výsledkem práce komise byla příručka *Regionalismus ve vědě a národní osvětě*, vydaná v Praze v roce 1940. Přispěli do ní J. V. Šimák, V. Dědina, J. Pohl a další.

Metodicky ovšem znamenala pokles - ve většině případů nerozlišovali přispěvatelé mezi regionalismem a národopisem, naprosto chyběly úvahy o účelnosti regionálního hnutí. Je však zřejmé, že většina nedostatků byla způsobena politickou situací.

Celkově dospěl český regionalismus již na konci dvacátých let k pochopení svých základních úkolů, které lze shrnout do čtyř hlavních bodů:

- úkoly sociální a sociologické,
- úkoly technicko-organizační (správní),
- úkoly kulturní,
- úkoly hospodářské.

Třebaže se nedaly tyto úkoly řešit izolovaně, neboť spolu vzájemně úzce souvisely, pokusíme se o vystižení jejich základních charakteristik jednotlivě.

1. Úkoly sociální a sociologické

Názory badatelů, kteří v úkolech regionálního hnutí zdůrazňovali jeho poslání sociální, byly - vzhledem ke skutečnosti, že se jednalo vesměs o renomované

¹²⁾ *Jihočeský přehled*, IV, 1929-30, s. 34.

¹³⁾ Tamtéž, V, 1930-31, s. 85.

sociology či filozofy (J. Fischer, J. L. Fischer, I. A. Bláha, F. Fajfr, E. Chalupný aj.) - nejpropracovanější a teoreticky nejzakotvenější. Všichni vycházeli ze soudobého pojetí národa, považujícího národní společenství za strukturovaný celek, daný jednak prvkem pospolitosti, jednak prvkem rozrůzněnosti. Existenci regionálního hnutí zdůvodnil I. A. Bláha těmito slovy: "...čím kulturnější národ, tím větší unifikace, ale též tím větší diferencovanost. To je zákon společenské kinetiky. Vývoj společnosti jde směrem stále většího sjednocování celku při stále pokračujícím rozrůžňování částí. Filosofický problém jednoho a mnohého má také svůj sociologický význam a svou sociologickou obměnu. Znáť národ znamená brát všechny jeho prvky a složky".¹⁴ Produktem strukturovanosti národa je Bláhovi rovněž sociální diferenciacie, z níž mj. regionalismus vychází a na tuto skutečnost reaguje: "menší sociální skupiny konají to, k čemu je celá společnost příliš těžkopádná..., činí celou společnost pohyblivější a produktivnější..., v malém docilují shody a jednoty tam, kde by ve velkém vznikaly různosti stanovisek a nejednotnost prostředků... Pokrok a rozkvět celku jest vlastně jen tak možný, že se abstraktně sociální zájem konkrétně realizuje organizovanou prací jednotlivých orgánů..."¹⁵

Nelze si nepovšimnout úsilí vymezit a pojmenovat vyvážený (ne-li ideální) vztah mezi centrem a regionem. Téměř unisono zazněl názor, že region se nutně o centrum opírá, že je potřebuje, že nemůže spoléhat pouze na vlastní síly, které jsou často limitovány skutečnostmi nejružnějšího rázu. Centrum má napomoci při vytváření nutných objektivních podmínek pro rozvoj kraje, krajinské otázky by se měly stát "základní otázkou státního významu".¹⁶ Z tohoto hlediska nebyl tak zcela neopodstatněný názor, že regionalistické studie mají být řízeny centrálně; jen tak prý bude možné uplatnění jednotného náhledu, umožněna souhra mezi kraji a centrem a problém regionalizace řešen ve všeobecné rovině; pouze "vztahováním se regionů k celku se dají řešit svérázy jednotlivých krajů".¹⁷

Z prostředí sociologů zazněl i zcela ojedinělý a utopický názor, že regionalismus by měl nahradit dosavadní "politické stranictví", neboť soudobé politické strany, vzniklé před válkou, již nevyhovují. Lidé se prý již raději sblížíjí podle jiných hledisek než politických - pocit příslušnosti k určitému kraji by tak měl být oním jednotícím prvkem.

2. Úkoly technicko-organizační (správní)

Správní systém první republiky byl na území celého státu sjednocen zákonem č. 125/1927. Až do úrovně okresu měla rozhodující slovo státní správa (zemský úřad - okresní úřad), pouze nejnižší článek, ztělesňovaný obecním či městským zastupitelstvem lze označit za čistě samosprávný. Existovala sice také okresní a zemská zastupitelstva, ale celou třetinu jejich členů jmenovaly státní úřady a v čele

¹⁴) *Anketa...*, s. 9.

¹⁵) *Tamtéž*, s. 10-11.

¹⁶) Lomský J., "Jaký regionalismus?" *Jihočeský přehled* I, 1926-27, s. 5.

¹⁷) Malík K., "Několik poznámek k diskusi o regionalismu," *Přítomnost* VI, č. 24, 20. 6. 1929, s. 378.

těchto orgánů stáli státní úředníci (okresní hejtman, zemský prezident). Zastupitelstva se tedy nacházela pod silným vlivem státu a o výraznější samosprávu nemohlo být řeči. Z uvedeného důvodu rostl zcela zákonitě odpor k pražskému centralismu. Velikost tohoto odporu byla pak přímo úměrná vzdálenosti toho kterého místa od Prahy.

Jak již bylo řečeno, mělo být regionální hnutí "prostorovým domýšlením demokracie"; smysl demokracie měl přitom spočívat "v soustavné kontrole a (...) v soustavném spolutvoření společenského zřízení..." V upřílišněném centralismu byl spatřován kořen všeho zla: hospodářských i sociálních problémů, nízké kulturní úrovně některých krajů. Centralismus přinášel škody, které bylo možno dělit do dvou skupin:

1. škody chápané z čistě správního hlediska: málo pružný systém řízení, nedostatek pochopení pro potřeby oblastí mimo centrum;
2. škody sociální: nedostatek úřadů a jiných institucí v krajích znamená menší počet pracovních míst, nezaměstnanost a vede tak k problémům ekonomickým - menší koupěschopnosti obyvatel a hospodářské stagnaci.

Průkopníci správního regionalismu, především pelhřimovský právník E. Chudoba, vykládali termín regionalismus českým, poněkud uměle znějícím slovem "zobvodnění". Chudoba tvrdil, že "komunalismus (zobecnění) a regionalismus (zobvodnění) jsou pravým správněprávním základem veškeré administrativy..." Dožadoval se reorganizace veřejné správy "ve smyslu regionalistickém, tj. ve smyslu obecním, obvodovém, krajevém, pro docílení stálého styku obyvatelstva s příslušnými úřady".¹⁸

Přívrženci správního regionalismu rozhodně odmítli reformu správy z roku 1927 a trpce želeli krachu župní správy. Současně upozorňovali, že požadavky správní reformy nesledují "oslabování celku, či dokonce autority státní moci", ale naopak, "posilování celku silnějšími krajinnými obvody a dobře uspořádanou samosprávnou vlastní prací".¹⁹ Samospráva měla být tedy důsledně zaváděna na všech stupních správy, nikoli jen na tom nejnižším.

Za model decentralizovaného zřízení byly (i ve druhé polovině 20. let) považovány tradičně Německo a Itálie, za varující příklad strohého centralismu pak Francie.

Francouzský model české regionalistické hnutí odmítalo a poukazovalo na skutečnost, že stav, kdy centrum by se zabývalo pouze celostátními a zahraničně politickými záležitostmi a značnou část pravomocí by předalo nižším správním jednotkám, by byl nesporně výhodnější a úspornější než panující centralismus.

Řada badatelů si uvědomovala nebezpečí, které by veřejnost mohla v technicko-organizačním pojetí regionalismu spatřovat: hrozilo, že nesprávně pochopená reorganizace řízení státu bude chápána jako tendence k separatismu. Obavy z nesprávné interpretace nebyly neopodstatněné - správní regionalismus

¹⁸) Chudoba E., *Praktické cíle připravované úpravy veřejné správy v naší republice*. Praha 1932, s. 30, 34.

¹⁹) Tamtéž, s. 33.

nepochopili ani někteří účastníci kdyžské ankety, např. F. Fajfr, A. Pražák, F. S. Procházka, A. Berndorf aj. Poukazovali na skutečnost, že československou ústavu nelze považovat v pravém slova smyslu za centralistickou, neboť obce i okresy mají ve srovnání např. s Francií velkou míru pravomoci a samostatnosti.

Je také třeba si uvědomit, že naděje vkládané v připravované župní zřízení nebyly všeobecné: již v roce 1924 upozornil jihočeský Otavan na některá úskalí chystaného župního zřízení - historický prácheňský kraj by jím byl roztržen do tří žup: pražské, plzeňské a českobudějovické, což by nepochybně vedlo ke zhoršení stávající situace.²⁰

Když v roce 1928 provedl J. L. Fischer shrnutí kdyžské ankety, bylo již v republice ve srovnání s rokem 1926 odlišné státoprávní uspořádání. Župní zřízení nebylo realizováno a regionalistické hnutí tak přišlo o právní a správní základnu, na kterou většinou spoléhalo. J. L. Fischer nazval debakl projektovaného župního zřízení vítězstvím pravomoci "vrchnostenské správy na úkor správy demokratické". Upozornil i na další okolnost, kterou byl regionalismus poznamenán: nedošlo k realizaci dlouho slibovaných učitelských akademií, které měly - podle představ regionalistů - řešit dva důležité problémy:

- zavedením vysokoškolského studia učitelů zkvalitnit jejich přípravu a zvýšit zastoupení inteligence mimo Prahu;
- umístěním těchto akademií ve venkovských městech přispět k oživení regionální kultury.

3. Úkoly kulturní

I když kulturní problematika regionu souvisela úzce s ostatními aspekty života v kraji, někteří z regionalistů ji chápali velmi úzce, vytrženou z všeobecného kontextu. Tato skutečnost měla své historické kořeny, dané způsobem sociální a politické emancipace malého národa, tedy procesem běžně nazývaným národní obrození.

Samotný problém kulturního regionalismu tkvěl mj. v rozporném definování samotné kategorie "kultura": jen ojediněle zazněl názor pojímající kulturu jako všeobecnou životní úroveň v nejširším slova smyslu.²¹ Většina badatelů chápala pojem příliš úzce, jako otázku jednak školství, jednak umění. Tímto postojem dospěli mimopražští badatelé zákonitě k jevu, který bychom mohli nazvat "pragofobií" - k více či méně zřetelně vyjadřované nechuti nad skutečností, že Praha je centrem uměleckého života i centrem vzdělanosti.

Nárky nad zanedbatelným počtem vzdělávacích institucí vyššího stupně, konkrétně vysokých škol a knihoven s bohatým knižním fondem, byly zcela oprávněné. Vláda na ně v podstatě nereagovala: učitelské akademie, stejně jako mimopražské univerzity, s výjimkou brněnské a bratislavské, zůstaly v letech první republiky utopií.

²⁰) Otavan VIII, 1924, s. 68.

²¹) Malík K., *Několik poznámek...*, s. 370-377.

Třebaže protesty proti soustředění výkonných umělců v Praze v sobě skrývaly nebezpečí provincionalismu, nelze nevidět, že regioanalistické hnutí vedlo ke vzniku několika kvalitních periodik, vycházejících vedle novin vydávaných regionálními centry jednotlivých politických stran, periodik s osvětovým, kulturním či dokonce vyhraněně literárním zaměřením.

V literatuře se prosazoval regionalismus snadno, jednak se mohl odvolat na působení českých spisovatelů typu J. Holečka, T. Novákové, J. Š. Baara, bratří Mrštíků aj., jednak na vzor francouzský. Právě proto charakterizoval A. Pražák regionalismus jako všeobecný evropský literární směr.

Usilí o vytvoření specifické regionální literatury snažící se zmapovat "krajové znaky české národní duše a posílit jejich zobrazením (...) celonárodní organismus"²² vedlo v polovině 20. let ke vzniku dvou mimopražských literárních revuí. První z nich byl časopis *Sever a východ*, který s podtitulem Literární revue vydávala za redakce Josefa Knapa tiskárna Müller a spol. v Turnově v letech 1925-1930. Měl výrazně staromilský ráz, daný jednak hlásáním návratu "k půdě", "kořenům", "češtví", jednak zatracováním politického a uměleckého úpadku "románské rasy", "nevléčitelné Prahy", dále pak programovým odmítáním všech moderních literárních směrů. Navíc byl značně problematický i jeho regionalismus; revue se sice hlásila ke krajovým tradicím severovýchodních Čech, drtivá většina jejích přispěvatelů, jak upozornil J. L. Fischer, však bydlila v Praze,²³ čímž byl regionalismus jako hnutí usilující o decentralizaci kulturního života poněkud zpochybňován. Revue hledala na venkově jen obtížně čtenářské zázemí. V roce 1930 z ekonomických důvodů zanikla; ani její obnovení v r. 1935 nemělo dlouhého trvání.

Druhou literární revuí byl *Index*, v letech 1929-1939 vycházející v Brně za redakce B. Václavka. Mezi ním a časopisem *Sever a východ* existovala nezakrývaná rivalita: zatímco *Index* obviňoval *Sever a východ* ze zpátečnictví, turnovská revue napadala údajný separatismus Brňanů. Toto obvinění, třebaže ho redakce několika články J. L. Fischera odmítla, nebylo tak zcela nepravdivé. Časopis propagoval Brno "jako budoucí kulturní středisko státu a opěrný bod Moravy", ozýval se v něm "protipražský hrot". Vcelku však dovedla redakce nalézt skutečný cíl regionalismu, jenž chápala jako pozitivní program, "který je opsán postulátem maximální tvořivosti a iniciativnosti všech částí národního a státního celku".²⁴

Ve srovnání s časopisem *Sever a východ*, který byl zaměřen takřka výhradně literárně, byl *Index* obsažnější; chápal kulturu komplexně, vedle literatury se věnoval též divadlu, výtvarnému umění, hudbě, školství, literatuře, historii, filozofii, muzejnictví, sportu, lidovýchově. Regionalismem se zabýval jen v prvních ročnících, zájem pak postupně opadal v souvislosti s tím, jak se *Index* dostával na stále vyhraněnější levicové pozice.

²²) *Anketa...*, s. 28.

²³) Fischer J. L., *Kultura a regionalismus*, Brno 1930, s. 1.

²⁴) *Anketa...*, s. 11.

Naději na delší život měly revue orientující se na širší čtenářské vrstvy. Hlásaly regionalismus směřující ke kulturnímu povznesení krajů a realizaci vzájemně plodného ovlivňování co nejdříveji pojímané kultury centrální a regionální. Prostředkem k tomu mělo být budování center se školami, knihovnami, muzei, obrazárnami, divadly, koncertními a přednáškovými sály. Tato centra měla jednotlivým krajům zprostředkovat a zpřístupnit kulturu celonárodní a naopak - centru tlumočit kulturu kraje.²⁵ Významným hlasatelem takto pojetého regionalismu byl např. jihočeský Otavan vycházející již od 60. let 19. století; z novějších Jihočeský přehled, Jihočeský sborník, Královéhradecko, Pod Zvíčinou, Od Kladského pomezí, Od Ještěda k Troskám aj. Ze stranických časopisů prováděla regionalistickou propagaci královéhradecká Osvěta lidu, orgán východočeské národní demokracie.

Oporou kulturního regionalismu se mohly stát místní a okresní osvětové komise, vznikající na základě zákona č. 67 Sb. z r. 1919, jejichž cílem byla koordinace kulturní a osvětové činnosti v místním a okresním měřítku. V činnosti těchto komisí byla rozhodující iniciativa osob, které v komisi působily - na venkově se jednalo takřka výhradně o učitele obecných či měšťanských škol, jejichž organizační schopnosti, kulturní rozhled a časové možnosti nebyly vždy na požadované úrovni. Výrazněji působily okresní osvětové komise - právě OOK ve Kdyni vedená Jaroslavem Štěpánkem byla organizátorkou ankety o regionalismu. Významná byla i ediční činnost tohoto tělesa, umožňující jihočeským a západočeským čtenářům seznámení s prací soudobých českých filozofů.

Přes často pouze formální existenci místních a okresních osvětových komisí je lze oprávněně považovat za první pokus o skloubení kulturních potřeb regionu a centra.

4. Úkoly hospodářské

Také regionalistické hnutí v hospodářství mělo z čeho vycházet. Místní hospodářství se na našem území vytvářelo po dlouhá staletí v rámci jednotlivých patrimonií - panství, jež často dostávala svoji podobu i v souladu se zeměpisnými podmínkami. Hospodářský vývoj panství spolupůsobil na tvorbu regionu tím, že vznikala určitá infrastruktura řemesel a služeb a v souvislosti s tím se budovala i síť dopravních cest, jež spojovaly jednotlivá místa regionu s centrem. Panství se snažila - v mezích možností - o soběstačnost, často prosazovanou ze strany vrchnosti, která na ní měla hmotný zájem. Některá patrimonía se ekonomicky vyvíjela velmi úspěšně už za feudalismu (panství Trčků, panství Pernštejnů ve východních Čechách aj.)

Patent o zrušení nevolnictví 1781 omezil pravomoce vrchnostenských úřadů na panstvích, v následujících desetiletích se díky průmyslovému rozvoji stále zostřovala konkurence a mnoho původních malých podniků zaniklo. Z hlediska hospodářského se tak oblasti označované jako regiony zvětšovaly o území, jež ztratila svoji domácí produkci a s tím i relativní soběstačnost. Částečně tento vývoj ovlivnila správní reforma v polovině 19. století, jež zavedla vedle okresů kraje, aniž

²⁵⁾ OA HK, Zemědělský ústav Hradec Králové (dále ZÚ HK), i. č. 13, k. 2.

by dřívější poměry respektovala. Ačkoliv tradice starého členění místy přetrvávaly a takto stanovené "hranice" byly překračovány, nové instituce, které si kladly za cíl organizovat a podporovat regionální hospodářství a řešit tak i sociální poměry, většinou už omezovaly svoji působnost na stávající správní jednotky, tedy okresy a hlavně kraje.

V nově vzniklém Československu se hospodářský regionalismus dostal do popředí zájmu krátce po roce 1918, poté co se podařilo potlačit separatistické snahy v pohraničí. Diskuse se vedly vlastně po celá dvacátá léta, kdy se vytvářel nový hospodářský celek - ČSR, v jehož zájmu bylo využít co nejlépe zvláštních podmínek jednotlivých krajů a současně vhodně uspořádat jejich vzájemné vztahy tak, aby se doplňovaly a odstranila se zbytečná duplicita. To nebylo možné řešit příkazy ze strany státu, ten se mohl nanejvýš starat o vyváženost využíváním "hluchých míst" pro případné vlastní podnikání. Ostatní zařídila konkurence, která buď vyzdvihla silnějšího, nebo donutila rovnocenné soupeře uzavřít kartelové smlouvy, týkající se zejména zaměření výroby.

V podmínkách ČSR se regionální hospodářské hnutí prosazovalo na různých úrovních. Ze zemí projevovaly nespokojenost ty, které pociťovaly vyšší stupeň hospodářského rozvoje v Čechách, hlavně tedy Slovensko, kde z této živné půdy postupně vyrostl separatismus, částečně Podkarpatská Rus, ale i Morava a Slezsko. V jejich rámci docházelo spíše ke štěpení kulturnímu, ale i hospodářské (ba přímo oborové) hledisko se místy prosadilo, např. na Moravě černé Ostravsko, jižní vinařská oblast nebo Zlín a okolí. Přitom výtky adresované vládě a obviňování z centralismu a favorizování Prahy nebyly vždy spravedlivé. Stát neměl pravomoc zasahovat výrazně do převážně soukromého hospodářství a nemohl za to, že mimo Čechy nebylo tolik peněžních ústavů a průmyslových podniků a že podnikatelé nové továrny zakládali raději v oblastech s určitou tradicí a kvalifikovaným obyvatelstvem. Pokud přece jen došlo k založení nové továrny v zaostalém kraji, stát ji nemohl chránit před konkurencí zavedených podniků. Z těchto důvodů se volalo po vypracování decentralizačního programu, který měl přinést hospodářský blahobyt všem krajům republiky a podpořit kulturní vývoj všech složek národa.

Výkonné regionální hospodářské organizace vznikaly spíše na úrovni menších územních celků, zejména krajů. Tyto krajové svépomocné hospodářské sbory a ústavy sdružovalo jako zastřešující orgán Čs. regionalistické ústředí v čele s dr. Janem Stockým. Ústředí usilovalo o vytvoření "velkých pracovních jednotek", tedy přibližně stejně velkých regionů po vzoru jižních Čech, mělo vlastní tiskový výbor Regionalpress, který připravoval publikace pro potřeby regionalistického hnutí.²⁶ Pod záštitou Československého regionalistického ústředí se scházely celostátní konference národohospodářských krajových sborů (první v dubnu 1935 v Praze), aby řešily nejnaléhavější hospodářské úkoly v jednotlivých krajích.

V druhé polovině 30. let se regionální hospodářské instituce vyskytovaly v poměrně husté síti po celém území republiky. Národohospodářské sbory, župy či ústavy měly sídlo v Moravské Ostravě, Pardubicích, Hradci Králové, Mladé

²⁶⁾ Tamtéž.

Boleslavi, Plzni, Trnavě, Zvolenu, Spišské Nové Vsi, Užhorodě aj.²⁷ Nebyly ovšem rozmístěny zcela rovnoměrně, zájmové oblasti se někdy navíc překrývaly (sbor hanácký a sbor moravskoslezský). Snaha Regionalistického ústředí o sjednocení menších regionů do větších celků často nebyla úspěšná, neboť narážela na nepřekonatelnou krajevou rivalitu (kraj pardubický a hradecký).²⁸

Výrazněji zakořenil hospodářský regionalismus zejména ve dvou krajích, jihočeském a východočeském. V jižních Čechách šlo o otázku dlouhodobého vývoje, velká jihočeská panství (např. tzv. "švarcenberské království") vytvořila během staletí infrastrukturu a povědomí sounáležitosti na velkém území a tradice se udržela. Druhou stranou mince byla poměrná hospodářská zaostalost a z ní plynoucí sociální potíže - malá hustota osídlení, sezónní stěhování za prací a vystěhovalectví vůbec. Místní odborníci se snažili tyto otázky v rámci regionu řešit buď na půdě některých institucí (Národohospodářský sbor jihočeský, založený r. 1925 R. Beranem a J. Stockým), nebo alespoň na stránkách regionálně zaměřených tiskovin (Jihočeský přehled, Otavan, Kdyňská stráž).

Naproti tomu ve východních Čechách byla ekonomika živější. K povzbuzení regionální hospodářské spolupráce přispělo v roce 1910 odtržení od převážně německé Obchodní a živnostenské komory v Liberci, jež nevěnovala českým potřebám téměř žádnou pozornost. Ustavila se Obchodní, průmyslová a živnostenská ústředna pro české interesenty komorního obvodu libereckého v Hradci Králové. V roce 1919 dostala Ústředna od ministerstva obchodu oficiálně pravomoc obchodní komory. Pro hospodářství kraje znamenala její činnost vzpruhu, neboť stejně jako ostatní obchodní a živnostenské komory sdružovala hlavně menší a střední výrobce a usnadňovala jim prostřednictvím vývozní kanceláře odbyť výrobků i v zahraničí. Součástí východočeské komory byly Ústav pro povzbuzení živností, Sklářský ústav, jednotlivé okresní sekce Federace československých průmyslníků atd. Komora organizovala výstavy, vydávala vícejazyčné adresáře svých členů a i jinak podporovala místní hospodářství. Mezi významnější hospodářské instituce ve východních Čechách můžeme zařadit i Svaz elektrizace, který umožňoval vyrovnávat dodávky elektrické energie v případě místního výpadku, nedostatku vody pro vodní elektrárnu apod. (V r. 1941 už jako Východočeská elektrárna, a. s. v Hradci Králové, sdružoval elektrárenská a strojní družstva 32 okresů východních Čech.), dále Vodohospodářský svaz (1922), Hedvábnický ústav (1924, měl stejně jako Sklářský ústav celostátní působnost), Zemědělský ústav (1933) aj. Zemědělský ústav v severní polovině kraje do jisté míry konal práci regionálního hospodářského sboru, v souladu se svým názvem se ale zaměřoval hlavně na venkov a zemědělství.²⁹ Vydával vlastní měsíčník Práce kraje a snažil se spolupracovat s ostatními odbornými a zájmovými organizacemi, např. Československým zemědělským muzeem, Československou akademií zemědělskou, Švehlovým ústavem, Obchodní a živnostenskou komorou v Hradci Králové a Národohospodářským sborem jihočeským.

²⁷) OA HK, ZÚ HK, i. č. 13, Regionální činnost, k. 2.

²⁸) Tamtéž.

²⁹) OA HK, ZÚ HK, i. č. 10, Spolupráce s ostatními institucemi, k. 2.

Také východní Čechy měly významné osobnosti, jež pracovaly ve prospěch hospodářského rozkvětu kraje a co nejvhodnějšího využití menších regionů v jeho rámci. Těmto otázkám celý život zasvětil např. dr. F. Radouš, autor mnoha pojednání, rozborů a návrhů.³⁰

Regionálním hospodářstvím se zabývalo i několik celostátních institucí, které zajišťovaly spolupráci příbuzných krajových orgánů, do určité míry sladily jejich činnost s potřebami celé republiky a částečně též usnadňovaly vnější vztahy. K těm významnějším patřil Regionalistický ústav v Praze (1929), Inženýrská komora, Ústředna obchodních a živnostenských komor, Exportní ústav (1934) a již jmenované Československé regionalistické ústředí.

Počátkem čtyřicátých let regionální hnutí mizí. Nepřála mu ani poválečná léta, usilující spíše o obnovení a reorganizaci otřesené ústřední správy a de facto směřující k další centralizaci. Vrcholem centralizace byla tzv. socialistická ústava z roku 1960. Regionalismus se stal pojmem zapomenutým a nic nepomohla skutečnost, že v Evropě bylo možno od konce šedesátých let sledovat renesanci pocitu regionální příslušnosti, ani že Evropské hospodářské společenství vytvořilo speciální regionální politiku. Idea regionální identity se začala rozvíjet jako důležitá součást identity evropské. Nové možnosti pro rozvoj československé regionalistiky přinesl až listopad 1989.

MILENA LENDEROVÁ působila v 80. letech jako vedoucí odborná archivářka Okresního archivu v Hradci Králové. Od roku 1990 je odbornou asistentkou katedry regionálních věd fakulty ekonomicko-správní VŠChT v Pardubicích.

TOMÁŠ JIRÁNEK působí jako asistent na katedře regionálních věd fakulty ekonomicko-správní VŠChT, kde se zabývá specifickými problémy českých dějin, otázkami vztahu k Němcům, českým antisemitismem a ekonomickými aspekty českého regionalismu.

Summary

The Czech regional movement came into being in the 1920s as a response to the relationship between the central authorities and the self-governing institutions of the republic, which was not functioning well.

The movement's first phase was an effort to determine the content of the category "region." The term was defined geographically (V. Dědina), sociologically (E. Chalupný) and economically (F. Radouš). Researchers also sought to find a definition for the word "regionalism" (V. Dědina, J. L. Fischer, E. Chalupný, J. V. Šimák and others). They comprehended regionalism as a movement striving for the economic, social and cultural improvement of particular Czech districts. As its final aim, regionalism would economically reconstruct the state through its decentralization. The significant contribution of the Czech regional movement - looking at regionalism not as an ideology but as a method - was the result of the influence of Masarykian realism, and placed emphasis on the activities of the district's inhabitants.

The regional movement was particularly successful in the southern part of Bohemia, because there it was possible to link it to a tradition going back to the beginning of the twentieth century. This tradition provided the impulse for the founding of modern regional societies, the first of which was the Národohospodářský sbor jihočeský (The Southern Bohemian National-Economic Committee), founded in 1925. The most significant det in the

³⁰) OA HK, Fr. Radouš, Soukromá pozůstalost, neinv.

development of regionalism, however, was the public inquiry organized by J. L. Fischer and J. Štěpánek in the town of Kdyně during the summer and autumn of 1926. The foundation of a Czechoslovak regional society took place in Prague in 1929, with the aim of coordinating the already numerous economic regional staffs and encouraging other regional research.

At the end of the twentieth century Czech regionalism has gained an understanding of its four main tasks:

- 1 - social and sociological tasks,
- 2 - administrative tasks,
- 3 - cultural tasks, and
- 4 - economic tasks.

However, only a short time was allowed for succeeding these tasks, and success was attained only in economic regionalism: several regional economic committees and institutions came into being in the regional center of Prague, which sponsored State-wide conferences for the economic district committees, at which the urgent economic tasks of particular districts were discussed.

The regional movement faded already in the first years of the German occupation, and became inoperative at the beginning of the 1940s. It found itself in a difficult situation after the second world war as well, because of efforts to restore and reorganize the central administration, which were aimed at greater centralization. The idea of regional identity is surfaced again in Bohemia after November 1989, however.

CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

přináší dvakrát ročně původní stati českých sociologů určené zahraničním čtenářům, stejně jako články zahraničních autorů věnované transformaci středoevropských zemí. Vychází v angličtině. Ilustracemi doprovází Vladimír Jiránek.

2

Po čísle 1 letošního roku, jež bylo věnováno otázce rozdělení Československa, vyjde v listopadu druhé číslo, věnované sociální politice, kde kromě jiného najdete:

Julia Szalai: Recent Trends in Social Policy and the Case of the Poor

Radoslaw Markowski: Perception of Changes in Social Policy in Central East Europe

Jiří Večerník: Escaping from Paternalism: Social Policy Reform in the Czech Republic

Erika Kvapilová: Social Strategy for the Slovak Republic

Ivo Možný: "New Poverty" as a Challenge for Social Work

Pavel Machonin: The "Second Society" and the Transformation of the Czech Republic

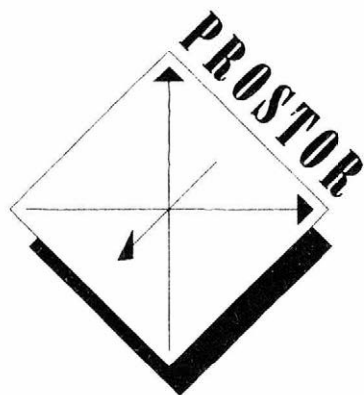
Objednejte svým přátelům a známým v zahraničí.

Cena předplatného pro instituce 24 USD (36 DM), pro jednotlivce 12 USD (18 DM) a pro studenty 8 USD (12 DM).

Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky v Praze. Objednávky předplatného i jednotlivá čísla českého a anglického vydání zajistí redakce Sociologického časopisu, Jilská 1, 110 00 Praha 1. Tel. (02) 2422 08 42.

PROSTOR

společenskokulturní
čtvrtletník
konzervativního ladění

číslo 25

téma: Potřebuje dnešní člověk duchovní péči?

V čísle je mimo jiné pro vás připraveno:

- interview s páterem Tomášem Halíkem
- Z. Kratochvíl o pojetí duchovní péče
- A. Watts a jeho kritika křesťanství
- C. G. Jung: O vztahu psychoterapie k duchovní péči
- H. Heine: Konfese
- M. Buber: Zpráva o dvou rozhovorech
- Montaigne o náboženství
- J. Vackář o Jacquovi Maritainovi
- reportáž L. Martínka z dnešního Petrohradu
- verše J. Šalamouna
- povídka D. Pithartové

číslo 25 vychází 15. září 1993

připravované **číslo 26** bude věnováno tématu **Ekologie**

Vydává Prostor, nakladatelství Aleše Lederera, U Prašné brány 3,
116 29 Praha 1, tel.: 02/ 232 82 05, 232 82 15; fax: 02/ 232 84 15

Objednávky zasílejte na adresu: Prostor – odbyt, Solní 129,
383 01 Prachovice, tel./fax: 0338/ 22 380